

¹¹⁰ Павловський Методій Іванович (1877–1957) – український громадський і кооперативний діяч, журналіст. Випускник Київської духовної семінарії, навчався у Харківському ветеринарному інституті. Працював коректором у редакції газети «Громадська думка», секретарем і редактором газети «Рада» (1906, 1907–1909, 1912), автор рецензій на театральні і музичні твори, друкувався у журналі «Нова громада».

¹¹¹ Рядок із вірша О. Афанасьєва-Чужбинського «Над гробом Т. Г. Шевченка» (1861).

¹¹² 1914 р. О. Олесь переїхав до київського передмістя Пущі-Водиці.

¹¹³ «Основа» – щомісячний журнал письменства, науки і громадського життя, що виходив в Одесі в 1915 р. українською мовою замість забороненого ЛНВ. Редактор – А. Ніковський. Містив белетристику й наукові статті В. Винниченка, Л. Орленка, Г. Чупринки. Закритий військовою цензурою.

¹¹⁴ Очевидно, йдеться про поему О. Олеся «На зелених горах» (1915).

¹¹⁵ Йдеться про *Гринюка Леся* (Олексу) (псевдоніми і криптоніми: Г.; Л.; Л. Г.; Гр. Лесь; Ст. В.; Віль; Вільшанський Степан, Лесь Гр...; 1883–1911) – українського письменника і перекладача. Редактор газет – коломийської «Поступ» (1903–1905) і чернівецької «Буковина» (1907–1908). Автор збірки оповідань «Весняні вечори» (1904), перекладів повісті М. Гоголя «Тарас Бульба» (1909), комедії Б. Б'єрнсона «Новоженці» (1910), книги Ф. Ніцше «Так мовив Заратустра» (1910).

УДК 930.2:929 (477+47)

Ольга Гураль

**СУДОВО-СЛІДЧІ СПРАВИ ВЕРОНІКИ ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ
1929 р. І 1938 р. ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ВІДТВОРЕННЯ
ЇЇ ПРОСОПОГРАФІЧНОГО ПОРТРЕТА**

У статті проаналізовано інформативну специфіку документів судово-слідчих справ Вероніки Черняхівської; визначено способи виявлення та використання просопографічної інформації про неї.

Ключові слова: джерело, репресії, судово-слідча справа, біографія, просопографічний портрет.

В статье проанализировано информационную специфику документов судебно-следственных дел Вероники Черняховской; определены способы выявления и использования просопографической информации о ней.

Ключевые слова: источник, репрессии, судебно-следственное дело, биография, просопография, исследование.

In the article is analysed informational specificity of the documents in Veronika Chernyakhivska forensic case; are defined ways for determining and use of prosopographic information about her.

Key words: source, repressions, forensic case, biography, prosopography, research.

© Ольга Гураль, 2012

Життя поетки і перекладачки Вероніки Олександрівни Черняхівської (1900–1938) обірвалося у застінках НКВС. Постаць цієї талановитої жінки все частіше привертає увагу дослідників, а її трагічна доля є однією з показових ілюстрацій жорстокості сталінського режиму. Першою спробою відтворити біографію В. Черняхівської стали публікації письменника Ю. Хорунжого¹. У редактованому ним часописі «Зона» опубліковано фрагменти з її щоденника та епістолярної спадщини², поезії³ та твори для дітей⁴. Там же побачили світ спогади про перекладачку А. Грінченко⁵, яка у 30-х роках ХХ ст. часто спілкувалася з родиною Черняхівських. 2003 р. у книзі «Шляхетні українки» Ю. Хорунжий присвятив постаті В. Черняхівської есе⁶. Перші відомості про її загибель у застінках НКВС з'явилися ще у 50-х роках минулого століття у працях представників української діаспори, присвячених постаті її матері – письменниці Л. Старицької-Черняхівської (1868–1941). Проте, деякі із викладених у них фактів не завжди відповідають дійсності⁷. Творча спадщина В. Черняхівської нині ще не стала об'єктом наукового дослідження, хоч упродовж двох останніх десятиліть було перевидано її переклади романів Ч. Діккенса «Пригоди Олівера Твіста»⁸ (1993) та Е. Золя «Жерміналь» (2003)⁹.

Вероніка Черняхівська народилась 25 квітня 1900 р. у родині письменниці та громадської діячки Людмили Старицької-Черняхівської і медика, одного з перших українських мікробіологів, Олександра Черняхівського (1869–1939). Дід Вероніки – видатний драматург, прозаїк, поет, громадський діяч, корифей українського театру – Михайло Старицький (1840–1904). Оселі Черняхівських та Старицьких були відомі в Києві своєю гостинністю та мистецькою атмосферою, саме тут формувалися смаки, погляди та уподобання майбутньої поетеси. Після закінчення семи класів гімназії Жекуліної у 1917 р. В. Черняхівська вступила до восьмого класу Другої української гімназії ім. Кирило-Мефодіївського братства, яку закінчила у 1918 р. із золотою медаллю. У радянський час навчалась в Інституті зовнішніх зносин, де здобула фах економіста. Досконало володіючи англійською та французькою мовами, деякий час працювала на посаді перекладачки в Народному комітеті охорони здоров'я.

У 1926 р. В. Черняхівська супроводжувала батька в наукових відрядженнях до Німеччини. Поїздка у Берлін стала доленосною, оскільки там вона познайомилася з банківським службовцем Теодором Геккенем, з яким одружилася у 1928 р. Мешкаючи за кордоном, Вероніка вступила вільною слухачкою до Берлінського університету, працювала над удосконаленням знання англійської та німецької мов, багато подорожувала країнами Європи. Подружнє життя виявилось нещасливим і наприкінці весни 1929 р. вона повернулася до Києва, плануючи розлучитися з чоловіком.

Влітку 1929 р. розпочалися арешти у справі Спілки визволення України. За ґратами опинилися учений-літературознавець і близький друг родини Черняхівських академік С. Єфремов, його племінник М. Павлушков, педагог В. Дурдуківський, письменник М. Івченко, двою-

рідний брат Вероніки – бібліограф Я. Стешенко та ін. За звинуваченням у приналежності до СВУ була заарештована і В. Черняхівська. Щоправда, через чотири місяці її звільнили з-під варти за відсутністю доказів, але цей арешт відіграв доленосну роль у житті самої Вероніки і суттєво вплинув на фабрикацію звинувачень проти її батьків.

У документах слідчої справи В. Черняхівської зафіксовано чимало важливої біографічної інформації. Втім, їх досі не використано для відтворення її просопографічного портрета. У цій статті спробуємо з'ясувати специфіку та інформативні можливості документів слідчої справи як просопографічного джерела, взявши за основу методичку, раніше розроблену вітчизняними вченими.

Документи судово-слідчих справ можуть використовуватися не лише для вивчення суспільно-політичної ситуації, переслідувань та репресій, а й виступати джерелом для вивчення нових фактів з біографії тієї чи іншої особи. Вони суттєво доповнюють полотно української історії, уточнюють його фрагменти, а подекуди й ламають стереотипи¹⁰. Використання їх вимагає особливого підходу. Важливого значення набуває внутрішня наукова критика цих джерел, яка провадиться в два етапи – аналітичний і синтетичний. На першому етапі ретельно розглядається кожний окремих документ, встановлюється достовірність і повнота інформації, відповідність фактів-джерел фактам-подіям, виявляється фальсифікація як самих документів, так й інших відомостей, поданих у них, з'ясовуються мотиви спотворення даних тощо. Важливе місце у джерелознавчій критиці займає текстологічний аналіз, який допомагає виявити основний текст, відділити його від редакцій, встановити корективи, допущені при редагуванні та машинописанні¹¹. Досліджуючи протоколи допитів та письмові свідчення, варто звернути увагу на особливості подачі матеріалу, порівняти їх із власним стилем заарештованого, врахувавши його манеру мовлення, вживання окремих зворотів тощо.

Аналіз фактів, викладених у документах судово-слідчої справи, дає змогу відділити інформацію, подану обвинуваченим під тиском слідчих, від реальних подій. У цьому сенсі першочерговим завданням є порівняння викладених даних зі схемою обвинувачень. Якщо вони не мають до неї безпосереднього стосунку, то рівень істинності значно вищий, оскільки відпадала потреба їх навмисної фальсифікації¹². Документи цієї групи дають змогу з'ясувати обставини арешту, висвітлюють окремі факти з біографії та службової діяльності, розкривають дружні та родинні зв'язки, допомагають виявити риси характеру і світогляду, психологічний стан, морально-етичні якості. Проте ці документи, як джерело просопографічної та біографічної інформації, потребують ретельної перевірки.

В. Черняхівську заарештовували двічі: 1929 р.¹³ та 1938 р.¹⁴ Наявні дві судово-слідчі справи, які зберігаються в Центральному державному архіві громадських об'єднань України (м. Київ). Найповніша просопографічна інформація є в анкетах, рукописних свідченнях, протоколах допитів арештованої. Вони допомагають виявити маловідому біографічну інформацію, риси характеру, стиль поведінки в екстремальних умовах,

визначити схему обвинувачення, перебіг допитів. Судово-слідча справа 1929 р.¹⁵ складається з одного тому і включає: анкети¹⁶, постанови про обшук та арешт¹⁷, протоколи допитів у зв'язку з арештом за звинуваченням у приналежності до Спілки визволення України¹⁸, її заяви слідству¹⁹, прохання Л. Старицької-Черняхівської про побачення з донькою²⁰ та її свідчення про доньку²¹ тощо. Другу слідчу справу розпочато в січні 1938 р. за звинуваченням перекладачки у шпигунстві на користь Німеччини²². Вона складається з двох томів, що містять: постанови про арешт, протоколи обшуків, допитів, розпорядження про розстріл, протоколи засідань київської «трійки» ДПУ НКВС. Обидві справи слід розглянути окремо, враховуючи їхні структурні особливості.

Слідчу справу 1929 р. розпочато після арешту В. Черняхівської за звинуваченням у належності до Спілки визволення України. Протоколи допитів написані українською мовою рукою самої заарештованої. Лише один протокол, датований 11 жовтня 1929 р.²³, написаний слідчим. Допити проводилися доволі інтенсивно (подаємо за датуванням рукописних протоколів): тричі на день допитували 1 жовтня²⁴, 3 жовтня²⁵, 9 жовтня²⁶ і 11 жовтня²⁷, два рази на день – 12 жовтня 1929 р. (з них протокол першого написаний рукою слідчого²⁸, другий – машинописний, записаний російською мовою²⁹), по одному разу – 13 жовтня 1929 р.³⁰ (протокол перевраний на прохання В. Черняхівської, продовжений 16 жовтня 1929 р.³¹), 17 жовтня³², 22–24 жовтня³³, 25 листопада³⁴, 29 листопада³⁵. Окремі відомості у своїх свідченнях В. Черняхівська у наступні дні деталізувала та уточнювала шляхом надання слідчим відповідних заяв. Так, наприклад, вона уточнила інформацію, подану на першому допиті, а саме – детально пояснила причину свого приїзду в Київ та описала характер стосунків із Т. Геккеном³⁶. У цій справі відсутні стенограми протоколів допитів. Натомість заарештована після кожної розмови із слідчим робила письмові зізнання, вказуючи у них, що дає відповідь на певні питання, поставлені слідчим³⁷. В. Черняхівську, а також декількох інших заарештованих у справі СВУ, в тому числі її двоюрідного брата Я. Стешенка, допитував слідчий Ушаков³⁸.

Далі варто розглянути документи справи 1929 р., зупинившись на основних блоках зафіксованої в них інформації, а саме: 1) важливих фактах біографії письменниці, які відобразилися у документах справи; 2) у матеріалах допитів про СВУ.

Інформативна цінність документів слідчої справи 1929 р. полягає у тому, що в них зафіксовано інформацію про низку важливих подій із життя В. Черняхівської. Більшість цих відомостей не стосувалися діяльності СВУ і в ході слідства використані не були, але вони можуть стати вагомим доповненням для створення просопографічного портрету заарештованої. Так, у першому протоколі допиту, датованому 1 жовтня 1929 р., наявні біографічні дані, не відображені в інших джерелах. Варто зауважити, що до наших днів зберігся архів В. Черняхівської, в якому відклалися: листування, особисті документи, щоденники, рукописи перекладів, фото тощо. Зафіксована у цих джерелах інформація об'ємна

і досить повно висвітлює ті чи інші події, але часто в ній не вистачає важливих деталей. Навіть у щоденниках, враховуючи специфіку записів авторки, описано небагато фактів із її життя. Окремі ж відомості, наприклад, про розірвання першого шлюбу, зміни юридичної освіти на економічну, причини повернення з Німеччини, залишалися невідомими.

Згаданий вище протокол допиту допомагає уточнити та доповнити картину життя В. Черняхівської у 1917–1929 рр. Із щоденника відомо, що вона навчалася на Вищих жіночих курсах при юридичному факультеті Університету Св. Володимира³⁹. З інших джерел довідуємося, що вона закінчила Інститут зовнішніх зносин і отримала фах економіста⁴⁰. Документи слідчої справи дають змогу з'ясувати неузгодженість у питанні про освіту. Адже у протоколі допиту зафіксовано, що після ліквідації жіночих курсів 1920 р. вона вступила до Інституту зовнішніх відносин, який закінчила у 1924/1925 рр.

Особливо широко цей документ розкриває хронологію службової кар'єри В. Черняхівської, інформація про яку повністю не відображена у жодному з джерел, що дійшли до нашого часу. Як свідчила заарештована, у 1920 р. вона протягом кількох місяців працювала у Всенародній бібліотеці, потім до 1922 р. займалася літературною, перекладацькою роботою (про виконання перекладів на замовлення йдеться і у щоденниках). У 1922 р. вступила до АРА (ARA, American Relief Administration – Американська адміністрація допомоги – *О. Г.*) конторницею на видаванні посилок і прослужила там до весни 1923 р. (про цю роботу вона згадала у щоденниках, але не зазначала своєї посади)⁴¹, тоді ж разом із іншими співробітниками вступила до Спілки радторгслужбовців. Після ліквідації АРА В. Черняхівська при допомозі біржі праці влаштувалася діловодом-друкаркою до агентства Наркомзапросів, а після закриття цієї установи короткий час працювала у Торгпромінбюро, звідки її, як стажерку, було відряджено до Держторгу. Після закінчення інституту вона займалася переважно перекладацькою діяльністю. У 1926 р. разом із батьком виїхала на п'ять місяців до Берліну, де допомагала останньому у перекладах з німецької мови та відвідувала курси новітнього німецького мистецтва⁴².

У документах слідчих справ віднаходимо важливі факти і про перший шлюб В. Черняхівської з Іваном Васильовичем Євлашенком (точної інформації про дати його життя немає, оскільки документи до нашого часу не збереглися, про нього є лише згадки у листах, щоденниках та мемуарах інших осіб): одружилися вони у 1921 р., через 8 місяців шлюб розпався, а розлучення оформили лише у 1924 р.

Особливо важливим як для відтворення біографії В. Черняхівської, так і для вивчення історії родини Черняхівських є фактичні відомості, зафіксовані у протоколі допиту від 23–24 жовтня 1929 р. Оповідаючи про своє життя від 1917 р. і до 1929 р. включно, вона детально описала обставини, в яких опинилася родина 1919 р. У протоколі допиту В. Черняхівської відзначено, що її батько О. Черняхівський був тоді військовим лікарем і носив форму, тому в околиці, де проживала родина Черняхівських, його називали «генералом». На початку 1919 р. разом із армією він був

евакуйований з міста, а його дружина Людмила Михайлівна разом із дочкою Веронікою залишилися у Києві⁴³.

Після захоплення міста більшовицькими військами та появи згодом Білої армії А. Денікіна Л. Старицька-Черняхівська зрозуміла, що покращення ситуації годі чекати і вирішила разом із донькою розшукувати чоловіка. Як свідчила В. Черняхівська, «взявши за спину торбинки», вони пішки вирушили в Козятин, а О. Черняхівського знайшли аж у Кам'янці-Подільському, де він працював при Міністерстві охорони здоров'я УНР. Там же Вероніка отримала посаду в канцелярії Директорії УНРН, де мала перекладати закордонні газети. Л. Старицька-Черняхівська офіційної посади не отримала, але брала активну участь у роботі «Союзу Українок». Пізніше Вероніка працювала у військовому шпиталі, доглядала за хворими на тиф.

Згодом український Червоний Хрест з метою допомоги інтернованим українським воякам відрядив до Польщі спеціальну місію, до складу якої увійшли С. Русова, Л. Старицька-Черняхівська, О. Черняхівський та ін.; поїхала з ними і Вероніка. У Тарнові місія була заарештована польською поліцією і відправлена до Варшави. Після звільнення члени місії відвідували табори інтернованих, в яких були жахливі умови життя, намагалися покращити становище українських вояків. Тоді ж Л. Старицька-Черняхівська зустрічалася з С. Петлюрою, Вероніка часто спілкувалася із прем'єр-міністром УНР А. Левицьким, дружиною та донькою С. Петлюри. Частим гостем родини Черняхівських у той час був Остап Луцький. Проте з Кам'янця-Подільського надходили дедалі тривожніші звістки, і родина Черняхівських все більше схилилася до повернення в Україну. Цей намір вдалося здійснити навесні 1920 р.: коли українсько-польські війська увійшли в Київ, туди повернулася й родина Черняхівських⁴⁴.

Окремою темою допитів були політичні симпатії В. Черняхівської у період національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Зокрема, вона повідомляла, що участі у політичному житті в цей час не брала, не належала до громадських організацій та не підтримувала жодної із політичних сил. Коли у 1917 р. почалася революція, вона її не зрозуміла, не поставила собі запитання, що в подібній ситуації мусить робити свідомою людиною. Більшовицький наступ її злякав і приголомшив, оскільки вона чекала «від життя втіхи», а часи, що настали, були важкими як у моральному, так і матеріальному плані. Терор гнітив, навколишні події – лякали. Власності вона не мала, але зміни у суспільстві викликали у неї страх за себе, за рідних та близьких людей. І визнала, що тогочасний більшовизм сприймала як «страшенне зло», але з ним ніколи не збиралася боротися, бо, за її власним визначенням, вона людина «полохлива» та «егоїстична»⁴⁵.

Підтвердження цих свідчень можна віднайти у трьох щоденниках В. Черняхівської, які відображають події 1917–1924 рр.⁴⁶ Зміст щоденникових записів повністю співпадає зі свідченнями на допитах; вони ілюструють аполітичність її поглядів, сприйняття політичних змін лише

з точки зору особистих інтересів, острах за життя рідних, інтимні переживання тощо. У щоденникових записах В. Черняхівська вказувала, що не поділяла поглядів матері, не виявляла громадянської позиції⁴⁷; більшовицька окупація Києва та війна з РСФРР її лякали, але не через національне і соціальне питання, а в сенсі зміни обставин життя⁴⁸. У 1918 р. вона ставилася з апатією до більшовицької влади, цілком прагнучи лише спокійного життя та особистого щастя⁴⁹.

Важливого значення набувають і зафіксовані в протоколах факти про стосунки Вероніки Олександрівни з її другим чоловіком Т. Геккенем. На першому допиті вона, описуючи своє життя, вказала, що в грудні 1927 р. він приїхав у Київ, а 13 січня 1928 р. вони одружилися. В червні 1928 р. вона переїхала в Берлін, прожила там рік, а потім, посварившись з чоловіком, 4 червня 1929 р. повернулася до Києва, бажаючи залишитись тут остаточно і плануючи взяти розлучення. Вона свідчила, що не могла пристосуватися до умов життя у Німеччині, і, коли б постало питання, чи приймати іноземне громадянство і назавжди залишитись у Берліні, то вона б рішуче від цього відмовилась. Проте тут же відзначила, що вона повернулася до Києва, перебуваючи під враженням від сварки з чоловіком, але невдовзі отримала листа від нього із проханням про примирення і погодилась на його приїзд у Київ, якому, втім, зашкодила хвороба сестри⁵⁰. 3 жовтня 1929 р. вона заявила слідчим, що на допиті 1 жовтня була дуже схвильованою, тому неточно описала стосунки з чоловіком, а насправді то була лише незначна сварка, що не планує брати шлюбне розлучення, продовжує спілкуватися з Т. Геккенем⁵¹. У фондах Музею видатних діячів української культури збереглися листи Т. Геккена, датовані вереснем-груднем 1929 р., в яких він пише про допомогу, яку може надати, освідчується у коханні, чекає на повернення дружини до Берліну⁵².

Оскільки В. Черняхівську було заарештовано за звинуваченням в участі у контрреволюційній організації, основні теми, яких стосувалися запитання слідчих були такими: 1) зібрання СВУ; 2) коло спілкування її батьків; 3) коло її спілкування; 4) перебування за кордоном.

На початку допиту від 9 жовтня 1929 р. вона зазначила: щодо своєї справи та осіб, які могли до неї мати стосунок, буде давати правдиві відповіді, але з етичних міркувань про батьків нічого свідчити не буде. На вимогу слідчого перекладачка назвала коло спілкування родини та своє власне, наголосивши, що нікого не пов'язує з можливістю причетності до контрреволюційної діяльності. Серед друзів та знайомих батьків, які часто бували у них вдома, вона назвала: письменників Михайла та Галину Івченків, Олену Пчілку та її родину, Михайла Могилянського, Наталію Романович-Ткаченко, відомих громадських та культурних діячів – актора Миколу Садовського, Володимира Дурдуківського та його сестру Онисію, Володимира Чехівського, Сергія Єфремова, Андрія Ніковського (зазначивши, що останні три роки він до них не приходив), Костянтина Шила, Євгена Тимченка, Ольгу та Михайла Кривинюків, Олександра Тулуба, з родичів – Остапа та Мар'яну Лисенків, Галину Шило-Лисенко, Катерину Масляннікову, Марію Старицьку, Євгена Черняхівського,

Оксану та Ярослава Стешенків. У них бували, але рідко, Григорій Косинка, Максим Рильський, Петро Рулін, Софія Тобілевич, Олександр Кисіль та ін.

Зміст розмов, що велися у будинку Черняхівських, Вероніка Олександрівна не пам'ятала, але окремі теми змогла назвати. Наприклад, після повернення з-за кордону у них часто бував А. Ніковський, який оповідав про життя в Німеччині, свої враження від закордонного життя, напружені стосунки і суперечки в середовищі емігрантів тощо. С. Єфремов зазвичай говорив про академічні справи та про політику українізації, В. Чехівський розповідав про автокефальну церкву, В. Дурдуківський – про родинні справи та про Першу трудову школу ім. Т. Г. Шевченка. На тому ж допиті вона пригадала і про вечірку, яка відбулася 1926 р. і на якій були її особисті приятелі – Софія Богданова і секретар німецького консульства Вольний з дружиною. Під час свята, як вказала перекладачка, багато хвалили Німеччину, згадували про політику українізації серед українських військовополонених і те, що німці давали кошти на видання української літератури. Конкретніше про тодішні розмови вона пригадати не могла. Із своїх знайомих, які бували у неї в гостях, назвала Софію Богданову, Інгу та Альфреда Вольних, німецького консула Зоммера (був один раз), Марію Петраш, Варвару Рождественську, Аркадія і Маргариту Мезецьких, Бориса Янковича, Кирила та Вікторію Заваловських, Серафиму Зметневу, Олену Шнеєр, Зинаїду Черняхівську-Забор та ін. Всі вони, за її визначенням, стояли осторонь політики. Під час прогулянки на яхті Вольних (а вони приятелювали з 1925 р.) вона познайомилася з німецьким консулом Зоммером⁵³.

Для дослідження біографії В. Черняхівської у 1920-х рр. є важливою інформація про коло її спілкування. Серед перерахованих вище її друзів немає жодного представника громадських та культурних українських організацій. Це підтверджує тезу про те, що вона стояла осторонь українських громадсько-політичних утворень, а її участь у національному житті обмежувалась культурною сферою – перекладацькою діяльністю та написанням поезій. Знайомство з німецьким консулом та родиною Вольних також мало суто особистісний характер.

Даючи свідчення на наступному допиті, 11 жовтня того ж року, В. Черняхівська наголошувала, що розмови в їхній родині мали національний колорит. Зазначила, що відмовляється порівнювати ставлення Черняхівських до Радянського Союзу та царської Росії, також вказала, що вперше чує про існування Братства української державності та Спілки визволення України. Обговорення, які слідчі називали зібраннями СВУ, на її думку, були звичайними неофіційними розмовами з критикою радянської дійсності. Також вона заявила, що завжди стояла осторонь від обговорення подібних тем і від будь-якої контрреволюційної діяльності⁵⁴. У протоколі також зафіксовано, що В. Черняхівській було надзвичайно важко свідчити про своїх батьків, а тому в сказаному нею можлива плутанина⁵⁵. Наступний допит відбувся 12 жовтня, протокол його записано рукою слідчого, з підписом В. Черняхівської та поміткою «з моїх слів записано вірно» на кожній сторінці. Темою його були заручини

між В. Черняхівською та Т. Геккеном. На них були присутні С. Єфремов, брати Чехівські, В. Дурдуківський та ін. Під час святкування, згідно з протоколом, говорили про німецько-українські зв'язки, у цьому аспекті напівжартома, напівсерйозно вказували на символічність її шлюбу. Говорячи про чоловіка, вона зауважила, що за походженням він був прибалтійським німцем, за поглядами – аполітичним, не мав навіть приблизного уявлення про українське питання і уваги йому не приділяв⁵⁶. Під час цього ж допиту В. Черняхівська наголосила й на тому моменті, що німецький консул Зоммер познайомився з Л. Старицькою-Черняхівською за її відсутності в Києві, і тому про їхнє спілкування вона розповісти не може.

На допиті 17 жовтня В. Черняхівська зробила заяву, що зможе повірити в те, що її мати належала до СВУ, та відчує моральне право говорити про розмови, які відбувалися у них вдома, лише коли побачить власноручні зізнання матері. Стверджувала, що про існування СВУ не знала, вперше почула про неї від жінки, що носила передачі Вірі Мальованій (заарештованій у 1929 р. за звинуваченням у контрреволюційній діяльності). Загалом, запевняла Вероніка Олександрівна, якщо слідчий надасть їй об'єктивні дані, що відповідатимуть інформації, яку вона може пригадати, то вона їх заперечувати не буде. Такими даними називала зізнання когось із її батьків, або ж, принаймні, С. Єфремова⁵⁷. Наступного дня вона звернулася до слідчого із заявою, в якій вказала, що свідченням С. Єфремова, які їй було зачитано, вона цілком вірить, але звинувачення проти її матері таке тяжке, що його важко усвідомити. Тому, висловивши прохання не гніватися на неї за сумніви, попросила влаштувати очну ставку з Сергієм Олександровичем⁵⁸.

Як свідчить протокол від 23–24 жовтня 1929 р., В. Черняхівська визнала існування Спілки визволення України та участь у ній її батьків. Починаючи зізнання, вона пояснила: досі у зізнаннях була щира, але про окремі моменти не договорювала, бо їй було важко говорити про батьків, до вчорашнього дня вона не вірила в їхню причетність до СВУ, але коли вона ознайомила із свідченнями таких людей як М. Івченко, картина набула зовсім іншого освітлення. Вечірки в родині і розмови серед гостей, які здавалися їй невинними і звичайними, з того часу набули зовсім іншого значення. На її думку, існування контрреволюційних організацій та участь у них були безглуздими, вони лише дискредитували українські кола, представникам яких було набагато кориснішим працювати на власних постах. У силу еміграційних осередків вона також не вірила, адже вони були дуже слабкі, наголошувала, що говорить це не для того, щоб виправдатися, а тому, що їй надзвичайно прикро – її використали в справі, яка суперечила її логіці та переконанням, тобто як зв'язку між українськими і зарубіжними учасниками СВУ⁵⁹.

Загалом ці свідчення за обсягом є найбільшими, у них вона описала історію життя родини від свого дитинства до лютневої революції 1917 р., намагаючись прокоментувати його особливості. Про зібрання СВУ писала, що точно не може сказати, коли прості домашні свята перетворилися на сходина контрреволюційної організації. Пригадуючи «підозрілі фак-

ти», назвала поміж ними розмови, в яких батьки та оточення критикували радянську владу, не сприймаючи нових умов життя. Часто говорили на літературні, театральні теми. Різко критикували ідеологічний напрямок театру «Березіль» і Леся Курбаса як режисера⁶⁰. Ведучи мову про літературу, вказували на нещирість пролетарських письменників, засуджували літературну політику, скаржилися на умови видання творів, на цензуру. Л. Старицька-Черняхівська негативно ставилася до тенденцій нового мистецтва, часто говорила, що не розуміє, в чому суть марксистського напрямку. Коли з Німеччини приїхав А. Ніковський і розповів про життя за кордоном, про осередки української еміграції, про С. Петлюру, Людмила Михайлівна піднялася і виголосила тост за те, щоб покінчити із «заспаністю», розпочати національне об'єднання, за тих, хто поліг, і за живих національних діячів⁶¹. Вероніка Олександрівна згадала й ще про одну з вечірок, що відбулася у 1926 р., на яку Людмила Михайлівна запросила німецького консула та подружжя Вольних, щоб показати їм справжніх українських діячів, таких як С. Єфремов та А. Ніковський, оскільки у колі спілкування доньки вона бачила лише «легковажну публіку». На цій вечірці, до початку чаювання, Людмила Михайлівна сиділа разом з чоловіками у кабінеті. Про що вони розмовляли, заарештована сказати не могла, бо у той час в іншій кімнаті спілкувалася з подругами. Пізніше Людмила Михайлівна ще раз запрошувала до себе подружжя Вольних, а 1928 р. й німецького консула, втім тоді Вероніки у Києві не було. Одного разу Зоммер запросив на вечірку не лише Вероніку Олександрівну, а й її батьків та тітку Оксану Стешенко. Описуючи зібрання, що проходили в родині Черняхівських, В. Черняхівська підкреслила – найчастіше це були вечірки з музикою, співами, але з 1927 р. почалися вечірки без розваг, на які не запрошували родичів. Хто саме на них приходив, сказати їй важко, бо на них не була присутня, а коли запитала у матері, з якої нагоди запрошувалися гості, то Старицька-Черняхівська відповіла – це старі ТУПівські приятелі⁶². Дещо пізніше вона знову згадала ці вечірки і висловила негативне ставлення до них, при цьому вказавши, що попереджувала матір про їхню небезпеку⁶³.

Основною думкою, що відобразилася в зізнаннях від 25 листопада 1929 р. (як і у всіх подальших), було довести власну непричетність до СВУ. Вона чітко «описувала діяльність» СВУ, намагалась подати різноманітні факти і далі пригадувала різні деталі щодо «контрреволюційної діяльності» її оточення. Знову й знову наголошувала, що її використали без відома як зв'язкову, а якби б вона знала про цю організацію, то ніколи б не погодилась спілкуватись з такими особами як С. Єфремов та Д. Дорошенко, що після того, як вона довідалась про участь у ній батьків, для неї не було сенсу мовчати, щоб їх захистити, тому вона намагається все розказати якомога повніше⁶⁴.

Однією з ключових тем допитів були зустрічі В. Черняхівської з представниками української еміграції у Берліні. У відповідь слідчим вона пояснювала, що справді зустрічалася з окремими емігрантами, людьми, з якими її у дитячі та юнацькі роки пов'язували дружні сто-

сунки, але вони не мали політичного характеру. Перші свідчення про це вона дала на допиті 1 жовтня 1929 р., вказавши, що перед від'їздом до неї звернувся В. Шемет і попросив переказати його брату Сергію та сину Богдану, щоб вони в листах нічого не писали про політику, що він прагне спокою, а необачні фрази можуть накликати на нього неприємності. На допитах В. Черняхівська наголошувала, що завжди визнавала – спілкування з еміграцією є рід небезпечна для радянської громадянки, тому прагнула уникнути таких контактів, але погодилась виконати прохання В. Шемета.

Окрім С. Шемета, в Берліні вона бачилася і спілкувалася з Д. Дорошенком. Розмов на політичні теми уникала, обмежуючись лише особистими⁶⁵, інколи говорили про літературу, театр, справи Всеукраїнської академії наук, ставлення влади до А. Кримського та ін.⁶⁶ Лише перед від'їздом до Києва Д. Дорошенко звернувся з проханням довідатися у С. Єфремова про його ставлення до Українського інституту в Берліні, і чи вважає він бажаним існування такої установи. На тому ж допиті вона згадала, що раніше, перед виїздом у Берлін, С. Єфремов просив повідомити Д. Дорошенку, що він не буде з ним листуватися, оскільки кореспонденція неодмінно потрапляє до рук ДПУ. І тут же підкреслила, що, погоджуючись виконати прохання С. Єфремова, не знала, що він бере участь у контрреволюційній організації, а інформацію планувала переказати приватній особі, а не учаснику закордонної філії СВУ⁶⁷. С. Шемет при зустрічах з нею цікавився українським життям, внутрішньою політикою радянської влади, намагався залучити її до політичних справ. Їй він видавався людиною фанатичною і не цілком нормальною, а тому всі його пропозиції вона відхилила⁶⁸.

Окрім С. Шемета і Д. Дорошенка, у Берліні В. Черняхівська зустрічалася зі своїми однокласниками по Другій українській гімназії – Ігорем Лоським та Нестором Іваниною, з якими бачилася декілька разів. З І. Лоським було пов'язано безліч юнацьких спогадів, оскільки, навчаючись в одному класі, вони не лише близько товаришували. І. Лоський тоді був закоханий у Вероніку і навіть у 1918 р. пропонував їй одружитися⁶⁹. Зустрівшись у Берліні, вони найбільше згадували про минуле, але Ігор висміював її за політичну байдужість. Утім, зустріч принесла лише розчарування – колишній її шанувальник багато в чому змінився і спілкування швидко припинилося⁷⁰.

Пізніше, наприкінці жовтня, даючи свідчення, В. Черняхівська уточнила, що перед відрядженням до Німеччини у 1926 р. вона чула розмову С. Єфремова з батьком, у якій академік просив з'ясувати у Д. Дорошенка питання про його бібліотеку, яку затримало ДПУ, і тому книжки не можна було переслати в Берлін. Утім, С. Єфремов не просив про послугу її особисто. А. Ніковський дав дрібне доручення Я. Оренштейну, в якого працював перед поверненням в УСРР, а І. Чикаленко переказував вітання своїй сестрі – В. Скоропис-Йолтухівській⁷¹. Загалом, наголошувала, що зустрічей з емігрантами намагалася уникати. Тоді ж вона розповіла, що у невеличкому містечку Шандау, біля Дрездена, зу-

стрілася із своєю тіткою Валерією О'Коннор-Вілінською та її вихованкою Харитиною Кононенко. Це відбулося у 1927 р. перед поверненням Вероніки до Києва. У розмові, підкреслювала заарештована, політичних тем не торкались, крім загибелі С. Петлюри та необхідності об'єднання української інтелігенції⁷².

Зафіксована у слідчій справі інформація видається цілком вірогідною, оскільки викладені факти у протоколах допитів повністю збігаються з даними, відображеними у приватному листуванні В. Черняхівської⁷³. Крім того, аналізуючи деякі джерела особового походження, можемо зробити висновок, що В. Черняхівська стояла осторонь політичного та громадського життя, сконцентрувавшись на особистому та прагнучи спокою і комфорту, вона навряд чи могла стати учасницею політичних зібрань, зв'язковою між представниками політичних угруповань. За кордоном її приваблювали мода, театр, подорожі по європейських містах, вдосконалення освіти та родинне життя, яке вона намагалася влаштувати, що й підтверджують її листи з Берліна⁷⁴.

8 січня 1938 р. В. Черняхівську заарештували вдруге за звинуваченням у зв'язках з німецьким консульством у Києві, для якого вона ніби-то збирала інформацію шпигунського характеру⁷⁵. Ця слідча справа складається із двох томів. Перший включає такі документи: оформлення слідства⁷⁶, ордер на арешт⁷⁷, протокол обшуку⁷⁸, квитанції на здавання цінностей⁷⁹, постанови про оголошення обвинувачення, продовження строку слідства⁸⁰, анкети⁸¹, протоколи допитів обвинуваченої⁸², протоколи допитів свідків⁸³, протокол пред'явлення обвинувального вироку⁸⁴, обвинувальний вирок⁸⁵, виписки з протоколу засідання «трійки» при Київському облуправлінні НКВС УРСР⁸⁶, виписки з акту з постановою про розстріл⁸⁷, заяви О. Черняхівського на ім'я М. Хрущова⁸⁸, копія листа Томської психіатричної клініки⁸⁹, огляд архівно-слідчої справи⁹⁰, повідомлення М. Хрущову органів держбезпеки НКВС у зв'язку з заявою О. Черняхівського⁹¹, повідомлення М. Хрущову про перегляд справи В. Черняхівської.

Другий том слідчої справи складається з кількох документів, серед них: довідка про арешт В. Черняхівської⁹², пропозиція начальнику другого відділу УДБ НКВС УРСР на обшук і арешт В. Черняхівської⁹³, протокол обшуку⁹⁴, довідки⁹⁵, опис документів⁹⁶. Протоколи допитів у цих справах написані російською мовою рукою слідчого. Використання у тексті зізнань таких зворотів, як «антисоветски настроенный элемент», «нациоаналистические взгляды», «буржуазные вкусы», «петлюровские деятели», які не були характерними для мови заарештованої, свідчить про стилістичні викривлення при передаванні слідчим на письмі слів арештованої. Із текстів письмових свідчень навіть не сфабриковано цілісної картини її «шпигунської діяльності». Схема звинувачення була такою: як представниця української націоналістично налаштованої інтелігенції і маючи знайомих серед іноземців, вона встановлювала зв'язки між німецьким консульством та антирадянським українським елементом, а перебуваючи за кордоном, виконувала покладені на неї доручення.

У датуванні протоколів допитів є великий значний часовий проміжок: перший – січень 1938 р., наступні документи, які є у справі, датовано липнем 1938 р. Щодо звинувачення, то спочатку заарештована заперечувала ведення шпигунської діяльності, у липневих зізнаннях підтвердила свій непрямий стосунок до справи, а 26 липня 1938 р. визнала себе винною. Це свідчить, що потрібні владі зізнання було отримано шляхом застосування психологічного і фізичного тиску. У зверненнях Олександра та Людмили Черняхівських до М. Хрушова⁹⁷, Л. Берії⁹⁸, В. Молотова⁹⁹ та інших описано змушення над донькою, про які їм стало відомо.

Як просопографічне джерело ця слідча справа доповнює біографію В. Черняхівської, зокрема уточнює інформацію про перебування родини Черняхівських у Польщі, доповнює відомості про коло спілкування В. Черняхівської у 1920-х роках, проливає світло на стосунки з родиною Вольних, а також дозволяє вивчити питання про перегляд її справи вже після розстрілу. Під час допитів слідчі звертались і до теми СВУ, але отримана інформація була використана не для фабрикації складу злочину, а для характеристики арештованої під час написання огляду слідчої справи¹⁰⁰.

Під час другого арешту В. Черняхівську звинувачено у шпигунській контрреволюційній діяльності. Основою для фабрикації звинувачення стали зізнання заарештованого і розстріляного «резидента» німецької розвідки Івана Штейнгеля, який ніби-то за настановою колишнього секретаря німецького консульства А. Вольного підтримував зв'язок із В. Черняхівською як з німецькою шпигункою¹⁰¹.

На першому допиті 10 січня 1938 р. запитання слідчого стосувались періоду 1919–1920-х років, а саме: з яких причин у 1919 р. вона виїжджала в Польщу і коли та за яких обставин повернулася в Київ. В. Черняхівська дала стисло відповідь, вона цілком узгоджується з відомими про цей період фактами, головна її цінність полягає у тому, що у ній чітко окреслено хронологічні та територіальні межі перебування родини в означений період.

Головною темою допитів у 1938 р. було знайомство і спілкування з німецьким консулом А. Вольним та перебування Вероніки Олександрівни в Німеччині.

Про спілкування з іноземцями В. Черняхівська повідомила, що у 1924 р. вона познайомилася з німецьким консулом в Києві Стефані і секретарем консульства А. Вольним, відбулося це в квартирі її подруги С. Богданової. Спілкування з іноземцями, як представниками європейської культури, викликало у неї значний інтерес. У Стефані вона бувала кілька разів вдома. У 1926 р. С. Богданова познайомила її з родиною Вольних; із дружиною секретаря Інгою у Вероніки склалися особливо близькі, дружні стосунки¹⁰². Декілька разів вона просила німкеню про незначні послуги: перед виїздом у Берлін допомогти у обміні грошей, замовити із-за кордону панчохи, парфуми, пудру, які було складно придбати у Києві¹⁰³. Таким чином, наголошувала на виключно особистісному характері відносин. У протоколах допитів, датованих липнем 1938 р.,

вона вже була змушена визнати, що, хоч і без її відома, була використана представниками Німеччини для встановлення зв'язків з антирадянськими українськими колами.

Під час першого допиту В. Черняхівська вказала на людей, які збиралися у Богданових, їх вона називала серед своїх друзів і під час попереднього арешту, але у другій справі до кожної особи нею додавалися короткі характеристики, завдяки яким можна встановити, представниками яких кіл були її близькі приятелі. А саме: С. Богданова – з колишніх заможних міщан, Г. Тарнавська – донька колишнього мільонера, А. Мезецький – колишній морський офіцер, Г. Федей – донька генерала, М. Резнікова – звідна сестра С. Богданової, О. Волошинов – син полковника, І. Штейнгель – колишній барон та ін.¹⁰⁴

Важливим доповненням до дослідження історії родини Старицьких-Черняхівських та створення її просопографічного портрета є інформація про розстріл Вероніки Олександрівни та розпорядження про перегляд її вироку. У справі є «Виписка з протоколу № 252 засідання трійки при Київському облуправлінні НКВС УРСР від 21 вересня 1938 року» з постановою про розстріл В. Черняхівської та конфіскацію її майна¹⁰⁵ і «Виписка з акта» про виконання вироку над засудженою В. Черняхівською 22 вересня 1938 р.¹⁰⁶ Вони дозволяють встановити, коли було винесено та виконано вирок, що також важливо для встановлення дати смерті засудженої. Варто відмітити ще один важливий факт: у виписці з протоколу є пункт про конфіскацію її особистого майна, але інформація про це в жодному з джерел з історії родини не відобразилася, а отже, можна припустити – конфіскації майна не відбулося.

Батькам не повідомили про засудження доньки до вищої міри покарання, лише в усній формі сказали, що їй присуджено 10 років таборів¹⁰⁷. Олександр та Людмила Черняхівські зверталися з листами та заявами до Й. Сталіна¹⁰⁸, Л. Берії¹⁰⁹, В. Молотова¹¹⁰, М. Хрущова¹¹¹ з проханням допомогти у визначенні місця перебування засудженої та в перегляді її вироку. Л. Старицька-Черняхівська майже рік шукала доньку в сибірських таборах¹¹². 22 грудня 1939 р. помер О. Черняхівський. Людмила Михайлівна продовжувала пошуки до власного арешту в 1941 р.¹¹³. У слідчій справі Л. Старицької-Черняхівської того часу міститься інформація про засудження її доньки до вищої міри покарання, але чи було їй про це повідомлено – не відомо¹¹⁴. Інші родичі про розстріл В. Черняхівської так і не довідалися. Офіційну інформацію про долю Вероніки Олександрівни надано КДБ УРСР лише у 1990 р. у відповідь на запит Музею видатних діячів української культури¹¹⁵.

Важливим джерелом для створення просопографічного портрета В. Черняхівської є документи про перегляд її справи. Перший документ, датований 11 листопада 1939 р., надіслано завідувачем особливого сектора ЦК КП(б)У наркомун внутрішніх справ УРСР М. Горлинському з повідомленням про передавання заяви подружжя Черняхівських з метою проведення перевірки справи. Там же є розпорядження повідомити особисто М. Хрущова про результати перевірки. На документі наявні два

написи. У лівому верхньому куті: «Т[оварищ] Козин. Затребуйте дело и совместно с т[оварищем] Павлычевым пересмотрите. 16/ХІІ. (Підпис)». Другий напис зроблено вище основного тексту, навскіс, у середній частині документа: «Тов[арищу] Тронькову. Немедленно затребуйте дело Черняховской. 19. 12. [19]39 г. (Підпис)». Також на ньому є печатка з таким текстом і датою: «Следственная часть УГБ НКВД УССР. Вх № 676 20/12. 1939 г.»¹¹⁶. У справі також містяться заява О. Черняхівського та його дружини на ім'я М. Хрущова та копія довідки з Томської психіатричної лікарні (де могла перебувати Вероніка¹¹⁷) від 6 листопада 1939 р. Судячи з контексту, вони фігурували при перегляді справи. Поряд з ними є не датований «Обзор по архивно-следственному делу № 49748 –664168 по обвинению Черняховской-Ганжи Вероники Александровны по ст.ст. 54-6, 54-10 ч. II УК УССР»¹¹⁸. Два наступні документи на ім'я М. Хрущова датовано вже січнем 1940 р. Перший – копія довідки про винесений В. Черняхівській вирок¹¹⁹. Другий – повідомлення М. Хрущову про початок перегляду справи В. Черняхівської, з метою встановлення правомірності вироку. Як видно з перелічених вище фактів, перегляд матеріалів слідства гальмувався, тому можна припустити, що навіть за мірками тогочасної радянської судової системи В. Черняхівську було засуджено неправомірно.

Повертаючись до специфіки судово-слідчої справи 1929 р., треба відзначити, що пауза між зізнаннями, під час яких В. Черняхівська заперечувала існування Спілки визволення України, і документами, в яких вона підтвердила існування цієї організації, дає підстави припустити, що це зізнання було зроблено під тиском представників ДПУ. Характерним є майже повний збіг кінцевого варіанту показань про вечірки, які проходили у родині Черняхівських, описання розмов, які вела Л. Старицька-Черняхівська, оцінок українських діячів, антирадянських настроїв, привітань на весіллі Вероніки тощо з відомостями, зафіксованими у документах справ М. Івченка¹²⁰, В. Дурдуківського¹²¹ та інших заарештованих. На нашу думку, це свідчить про фальсифікацію зізнань заарештованої. Описання знайомства з родиною Вольних і запрошення її членів до господи Черняхівських так само збігається з відомостями інших справ. Утім, варто відмітити декілька особливостей. Загалом В. Черняхівська визнала причетність до «контрреволюційної діяльності» батьків і власну непряму вину у встановленні зв'язків із Німеччиною, але конкретної інформації про діяльність СВУ вона не надала, своєї приналежності до неї не визнала. Описання вечірок, що влаштовували Черняхівські, має низку деталей побутового характеру, що може свідчити про щирість цих зізнань¹²².

Говорячи про достовірність того, що було повідомлено слідчим В. Черняхівською, та про визначення цінності документів слідчої справи, необхідно порівняти надану інформацію з іншими джерелами. Основу звинувачення було сфальсифіковано на основі інформації, відомої силовим структурам СРСР. Визнання існування СВУ під тиском слідства, використання фактів із протоколів допитів інших заарештованих

для створення відчуття доведеної провини було поширеним у тогочасній практиці. Аналізуючи ж документи слідчих справ арештованих по процесу СВУ, в тому числі на основі порівняння свідчень молодшого покоління (В. Черняхівської, Я. Стешенка¹²³, М. Павлушкова¹²⁴), вірогідно видається версія, що молодих діячів заарештовували з метою зібрати повну й детальну інформацію про життя та діяльність членів їхніх родин, щоб потім використати ці відомості для звинувачення інших осіб.

Важливим при вивченні питання про перший арешт є те, що умови, в яких перебувала В. Черняхівська під час ув'язнення, були відносно легкими. Про це свідчать листи, які вона писала до матері, та листи самої Л. Старицької-Черняхівської до доньки (зберігаються у фондах Музею видатних діячів української культури). Наприклад, у листі до матері від 8 жовтня 1929 р. Вероніка так описала своє перебування за ґратами: «Мої кохані, милі, любі таточко й мама! Я не знаю чи ця листівка дійде до вас, але все таки пишу. Я трохи зблідла, але не схудла. Читаю, вишиваю, пишу вірші і до тюрми вже звикла. Хай хто-небудь перекладає роман В. Гюго «Людина, що сміється», бо шкода щоб пропали гроші. Часто ви обоє мені снитесь. Дуже вас люблю і цілую всім серцем. Ваша Рона»¹²⁵. Як видно, слідчі тоді ще не мали на меті застосовувати жорстокі міри до Вероніки з метою отримати визнання своєї причетності до СВУ або ж засудити її, хоч документів для встановлення складу «злочину» виявилось достатньо. Набагато важливішим для них було отримати необхідну інформацію про життя родини Черняхівських, яка була використана при арешті батьків Вероніки Олександрівни. Свідчення доньки стали канвою для фабрикації обвинувачення матері.

Як джерело просопографічної інформації, документи слідчої справи 1929 р. містять важливі деталі біографії В. Черняхівської, розкривають риси її характеру, окремі елементи світогляду. Порівнявши відомості, наявні у цих документах, з інформацією, яка є у документах справ О. Черняхівського¹²⁶, С. Єфремова¹²⁷, В. Дурдуківського¹²⁸, М. Івченка¹²⁹ та інших діячів з оточення родини Черняхівських, заарештованих по процесу СВУ, можна помітити значну схожість в описах засідань «контрреволюційної організації», зустрічей з німецьким консулом та поїздки В. Черняхівської до Німеччини. Таким чином, можна відділити і систематизувати інформацію вже відому і потрібну слідству, що, в свою чергу дає можливість виокремити низку фактів з життя В. Черняхівської та її родини, які були викладені побіжно і не були цікавими для представників ДПУ, натомість виявилися цінним просопографічним джерелом. Підсумовуючи, варто відзначити, що навіть визнавши під тиском існування «контрреволюційної організації» та причетність до діяльності СВУ її родини, сама В. Черняхівська намагалася всіляко підкреслити свою непричетність до неї. Під час допитів вона не виявляла непохитної позиції, так як це зробили Л. Старицька-Черняхівська та Я. Стешенко, не продемонструвала сильного, незламного характеру. Серед рис, які виявилися притаманними В. Черняхівській, були егоцентричність, інфантильність, подекуди недалекоглядність та легковажність. Схожу характеристику Вероніці дає Н. Полонська-Василенко у своїх спогадах про неї¹³⁰.

Документи, наявні у судово-слідчій справі 1938 р., суттєво уточнюють і доповнюють інформацію про розстріл В. Черняхівської. Вони вимагають конкретнішого і детальнішого вивчення, оскільки протоколи допитів були написані слідчим, а повідомлення та довідки щодо перегляду справи повинні бути доповнені інформацією з інших джерел. Цінність документів цієї справи як просопографічного джерела полягає не лише в зафіксованих у них біографічних деталях, а у відомостях, які розкривають обставини загибелі В. Черняхівської та допомагають пролити світло на процес її розшуку батьками. Важливою інформацією для вивчення історії її загибелі є те, що на прохання про допомогу Олександра та Людмили Черняхівських відгукнувся М. Хрущов. Значні часові паузи у датуванні документів, що розкривають процес перегляду справи за розпорядженням М. Хрущова, дають підстави стверджувати, що він гальмувався навмисне, а засудження В. Черняхівської було неправомірним. Суттєвим доповненням цього сюжету є інформація із заяви Л. Старицької-Черняхівської на ім'я Л. Берії, надісланої у вересні 1940 р. З неї довідуємося, що М. Хрущов основною причиною затримки перегляду справи назвав труднощі із встановленням місця перебування Вероніки Олександрівни¹³¹. Хоч насправді повідомлення про розстріл В. Черняхівської М. Хрущову було надіслане. Крім того, про незаконність її розстрілу свідчить і те, що не було виконано другого пункту вироку – конфіскації майна. Таким чином, ретельний аналіз документів слідчої справи В. Черняхівської 1938 р. у порівнянні їх з листами та заявами її батьків до представників радянської влади дає можливість відновити історію пошуків арештованої та вивчити основні аспекти перегляду її справи у вигляді, максимально наближеному до істинного.

Отже, розглянувши документи судово-слідчих справ В. О. Черняхівської 1929 р. та 1938 р. як джерела для просопографічних досліджень, можна зробити такі висновки. По-перше, застосовуючи ретельний аналіз їх та суворо дотримуючись відповідних методологічних підходів, можна виділити низку маловідомих біографічних фактів. По-друге, вивчення джерел цього виду допомагає чітко встановити хронологію арештів, процедуру висунення звинувачень, періоди перебування за ґратами, фрагменти фабрикації справи, тобто інформацію, яка також є важливою при дослідженні її життя та діяльності. По-третє, дослідження цих документів допомагає доповнити і глибше розкрити риси характеру, морально-етичні та психологічні якості В. Черняхівської. Таким чином, вони є цінним не лише історичним, а й просопографічним джерелом.

¹ Хорунжий Ю. Янгола – більше... // Урядовий кур'єр. – 2000. – 14 жовт. – С. 7.

² З щоденника В. Черняхівської // Зона. – 1998. – Вип. 13. – С. 232–234; Черняхівська В. Листи // Зона. – 1998. – Вип. 13. – С. 234–237.

³ Черняхівська В. Тихокрила ніч... // Зона. – 1998. – Вип. 13. – С. 232.

⁴ Черняхівська В. Кап і Крап: Мандрівка двох крапельок води // Зона. – 1992. – № 3. – С. 133–150.

⁵ Грінченко А. «І весь світ був дуже задоволений...» // Зона. – 1998. – Вип. 13. – С. 225–231.

⁶ Хорунжий Ю. Зрубана гілка дерева Старицьких // Шляхетні українки. – К., 2003. – С. 111–132.

⁷ Наприклад, у збірнику «СВУ», що виданий у Нью-Йорку у 1953 р., автори нарису про Л. Старицьку-Черняхівську пишуть про те, що Вероніці вдалось втекти з-під арешту. Така сама версія, перевантажена жорстокими, але документально не підтвердженими подробицями, подана у статті Н. Данилевської «Загублений рід Старицьких-Черняхівських-Стешенків», надрукованій у збірнику «Визначні жінки України». – Торонто. – 1950. – С. 67–84.

⁸ Діккенс Ч. Пригоди Олівера Твіста: роман / пер. з англ. В. Черняхівської. – К., 1993. – 428 с.

⁹ Золя Е. Жерміналь: роман / пер. з фр. В. Черняхівської. – Х., 2008. – 510 с.

¹⁰ Ляхоцький В. П. Архівно-слідчі справи як джерело до вивчення долі І. І. Огієнка // Архівно-слідчі справи репресованих: науково-методичні аспекти використання: зб. наук. пр. / ред. кол. Р. Я. Пиріг (голова) [та ін.]. – К., 1998. – С. 108–119.

¹¹ Калакура Я. С. Особливості джерелознавчої критики архівно-слідчих документів // Архівно-слідчі справи репресованих: науково-методичні аспекти використання: зб. наук. пр. / ред. кол. Р. Я. Пиріг (голова) [та ін.]. – К., 1998. – С. 21–22.

¹² Пиріг Р. Я. Архівно-слідчі справи репресованих як історичне джерело: науково-методологічні аспекти використання // Архівно-слідчі справи репресованих: науково-методичні аспекти використання: зб. наук. пр. / ред. кол. Р. Я. Пиріг (голова) [та ін.]. – К., 1998. – С. 24–29.

¹³ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 263, оп. 1, спр. 38786.

¹⁴ Там само, спр. 63406.

¹⁵ Там само, спр. 38786.

¹⁶ Там само, арк. 2.

¹⁷ Там само, арк. 1, 3, 4.

¹⁸ Там само, арк. 8–13, 15–16, 17–19, 20–21зв., 32–35, 38–41зв., 42–43, 45–47, 70–90, 96–100, 104–106.

¹⁹ Там само, арк. 10, 14, 47–48, 101–103, 107, 109, 110.

²⁰ Там само, арк. 108.

²¹ Там само, арк. 25–25зв.

²² Там само, спр. 63406.

²³ Там само, спр. 38786, арк. 29–31зв.

²⁴ Там само, арк. 5–7, 8–11, 11–13.

²⁵ Там само, арк. 15–16.

²⁶ Там само, арк. 20–21.

²⁷ Там само, арк. 25–25зв., 26–28.

²⁸ Там само, арк. 29–30.

²⁹ Там само, арк. 31–35.

³⁰ Там само, арк. 38–41зв.

³¹ Там само, арк. 43.

³² Там само, арк. 44–46.

³³ Там само, арк. 48–61.

³⁴ Там само, арк. 71–90зв., 96–100.

³⁵ Там само, арк. 104–109.

³⁶ Там само, арк. 15–16.

³⁷ Там само, арк. 17.

- ³⁸ Там само, спр. 55066, 78 арк.
- ³⁹ Там само, арк. 29.
- ⁴⁰ *Старицька-Черняхівська Л. М.* Заява в комісію по розгляду скарг та помилувань при Верховній раді СРСР (чернетка), 1940 р. // Музей Михайла Старицького (далі – ММС), КН-6143, РД-122, арк. 1–1 зв.
- ⁴¹ *Черняхівська В.* Щоденник 1922–1924 рр. // ММС, КН-11026, РД-634, арк. 6, 8.
- ⁴² ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 38786, арк. 5
- ⁴³ *Старицька-Черняхівська Л. М.* Стаття до роковин Т. Г. Шевченка // ММС, КН-10596, РД-204, 8 арк.
- ⁴⁴ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 38786, арк. 50–52.
- ⁴⁵ Там само, арк. 6.
- ⁴⁶ *Черняхівська В.* Щоденник 1917–1918 рр. // ММС, КН-6158, РД-130. – 137 арк.; *Вона ж.* Щоденник 1918–1919, 1920 рр. // ММС, КН-11029, РД-632. – 108 арк.; *Вона ж.* Щоденник 1922–1924 рр. // ММС, КН-11026, РД-634. – 55 арк.
- ⁴⁷ Там само.
- ⁴⁸ *Черняхівська В.* Щоденник. 1917–1918 рр. // ММС, КН-6158, РД-130, арк. 45.
- ⁴⁹ *Черняхівська В.* Щоденник. 1918–1919, 1920 рр. // ММС, КН-11029, РД-632, арк. 6.
- ⁵⁰ Там само, арк. 5.
- ⁵¹ Там само, арк. 14.
- ⁵² *Геккен Т.* Лист до Черняхівської В. О., б/д. // ММС КН-6847 Л-692; *Геккен Т.* Лист до Черняхівської В. О. від 09. 08. 1929 року // ММС, КН-6848, Л-693; *Геккен Т.* Лист до Черняхівської В. О. від 18. 11. 1929 року // ММС, КН-6849, Л-694; *Геккен Т.* Лист до Черняхівської В. О. від 05. 12. 1929 року // ММС, КН-6855, Л-700.
- ⁵³ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 38786, арк. 17–19.
- ⁵⁴ Там само, арк. 24.
- ⁵⁵ Там само, арк. 24.
- ⁵⁶ Там само, арк. 26.
- ⁵⁷ Там само, арк. 44.
- ⁵⁸ Там само, арк. 47.
- ⁵⁹ Там само, арк. 48–49.
- ⁶⁰ Там само, арк. 59–60.
- ⁶¹ Там само, арк. 55.
- ⁶² Там само, арк. 91.
- ⁶³ Там само, арк. 102.
- ⁶⁴ Там само, арк. 94–103.
- ⁶⁵ Там само, арк. 6–7.
- ⁶⁶ Там само, арк. 43.
- ⁶⁷ Там само, арк. 24.
- ⁶⁸ Там само, арк. 43.
- ⁶⁹ *Черняхівська В.* Щоденник. 1918–1919, 1920 рр. // ММС, КН-1102, РД-632, арк. 14.
- ⁷⁰ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 38786, арк. 7.
- ⁷¹ Там само, арк. 61.
- ⁷² Там само, арк. 65.
- ⁷³ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБ України), 67098 фп, т. 65, арк. 21.
- ⁷⁴ *Черняхівська В. О.* Лист до Старицької М. М. – Берлін, б/д. – 2 арк. // ММС, КН-6998, листи (далі – Л), 843.; *Черняхівська В. О.* Лист до Черняхівського О. Г. –

Берлін, б/д. – 1 арк. // ММС, КН-6999, Л-844; *Черняхівська В. О.* лист до Старицької-Черняхівської Л. М. – Берлін. – 1927. – 1 арк. // ММС, КН-685, Л-702; *Черняхівська В. О.* Лист до Старицької-Черняхівської Л. М. – Берлін. – 1927. – 1 арк. // ММС, КН-6858, Л-703; *Черняхівська В. О.* Лист до Старицької-Черняхівської Л. М. – Берлін. – 1927. – 1 арк. // ММС, КН-6992, Л-837; *Черняхівська В. О.* Лист до Черняхівського О. Г. – Берлін. – 1927. – 1 арк. // ММС, КН-6993, Л-838; *Черняхівська В. О.* лист до Старицької-Черняхівської Л. М. – Берлін. – 1928. – 1 арк. // ММС, КН-10173, Л-3968; *Черняхівська В. О.* Лист до Черняхівського О. Г. – Берлін. – 23.06. 1928. – 1 арк. // ММС, КН-6867, Л-712; *Черняхівська В. О.* Лист до Черняхівського О. Г. – Берлін. – 28.08. 1928. – 1 арк. // ММС, КН-6862, Л-707; *Черняхівська В. О.* Лист до Старицької-Черняхівської Л. М. – Берлін. – 05.09. 1928. – 1 арк. // ММС, КН-6863, Л-708; *Черняхівська В. О.* Лист до Старицької-Черняхівської Л. М. – Берлін. – 23.09. 1928. – 1 арк. // ММС, КН-10300, Л-4095; *Черняхівська В. О.* Лист до Черняхівського О. Г. – Берлін. – 05.10. 1928. – 1 арк. // ММС, КН-6864, Л-709; *Черняхівська В. О.* Лист до Старицької Л. М. – Берлін. – 05.10. 1928. – 2 арк. // ММС, КН-6865, Л-710.

⁷⁵ ЦДАГО України, 263, оп. 1, спр. 63406, т. 1, арк. 2.

⁷⁶ Там само, арк. 1–3.

⁷⁷ Там само, арк. 4.

⁷⁸ Там само, арк. 5.

⁷⁹ Там само, арк. 6–7.

⁸⁰ Там само, арк. 8–9, 11.

⁸¹ Там само, арк. 12.

⁸² Там само, арк. 13–28.

⁸³ Там само, арк. 29–34.

⁸⁴ Там само, арк. 35.

⁸⁵ Там само, арк. 36–38.

⁸⁶ Там само, арк. 39.

⁸⁷ Там само, арк. 40.

⁸⁸ Там само арк. 42–44.

⁸⁹ Там само, арк. 45.

⁹⁰ Там само, арк. 47–50.

⁹¹ Там само, арк. 51.

⁹² Там само, т. 2, арк. 1.

⁹³ Там само, арк. 2.

⁹⁴ Там само, арк. 3.

⁹⁵ Там само, арк. 4–8.

⁹⁶ Там само, арк. 9.

⁹⁷ Там само, арк. 42.

⁹⁸ Заява Старицької-Черняхівської Л. М. на ім'я наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії від 15. 09. 1940 року // ММС, КН-6141, РД-120, 2 арк.

⁹⁹ *Старицька-Черняхівська Л. М.* Лист до Голови Ради Народних Комісарів та народного комісара іноземних справ Молотова В. // ММС, КН-6142, РД-121, 1 арк.

¹⁰⁰ ЦДАГО України, 263, оп. 1, спр. 63406, т. 1, арк. 19, 47–49.

¹⁰¹ Там само, арк. 11.

¹⁰² Там само, арк. 13–17.

¹⁰³ Там само, арк. 18.

¹⁰⁴ Там само, арк. 15.

¹⁰⁵ Там само, арк. 39.

¹⁰⁶ Там само, арк. 40.

- ¹⁰⁷ *Старицька-Черняхівська Л. М.* Заява в комісію по розгляду скарг та помилювань при Верховній раді СРСР (чернетка), 1940 р. // ММС, КН-6143, РД-122, 1 арк.
- ¹⁰⁸ *Старицька-Черняхівська Л. М. та Черняхівський О. Г.* Лист до Й. Сталіна. 1938 р. // ММС, КН-, РД-118, 2 арк.
- ¹⁰⁹ Заява Старицької-Черняхівської Л. М. на ім'я наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії від 15. 09. 1940 року // ММС, КН-6141, РД-120, 2 арк.
- ¹¹⁰ *Старицька-Черняхівська Л. М.* Лист до Голови Ради Народних Комісарів та народного комісара іноземних справ Молотова В. // ММС, КН-6142, РД-121, 1 арк.
- ¹¹¹ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 63406, т. 1, арк. 42–44.
- ¹¹² Список таборів, у яких Л. М. Старицька-Черняхівська розшукувала В. О. Черняхівську, 1939 р. // ММС, КН-6145, РД-124, 3 арк.
- ¹¹³ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 15554, арк. 5.
- ¹¹⁴ Там само, арк. 8.
- ¹¹⁵ Довідка № 2818 від 3 серпня 1990 року про реабілітацію В. О. Черняхівської-Ганжі. Видана КДБ УРСР. – Київ, 1990 р. // ММС, КН-585, РД-4, 1 арк.
- ¹¹⁶ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 63406, т. 1, арк. 41.
- ¹¹⁷ Заява Старицької-Черняхівської Л. М. на ім'я наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії від 15. 09. 1940 року // ММС, КН-6141, РД-120, арк. 1.
- ¹¹⁸ Там само, арк. 47–50.
- ¹¹⁹ Там само, арк. 52.
- ¹²⁰ ГДА СБ України, 67098 фп, т. 98.
- ¹²¹ ГДА СБ України, 67098 фп, т. 49.
- ¹²² ГДА СБ України, 67098 фп, т. 60–62.
- ¹²³ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 55066.
- ¹²⁴ ГДА СБ України, 67098 фп, т. 72.
- ¹²⁵ *Черняхівська В. О.* Лист до Старицької-Черняхівської Л. М. від 08. 10. 1929 року // ММС, КН-6871, Л-716.
- ¹²⁶ ГДА СБ України, 67098 фп, т. 65, 66.
- ¹²⁷ Там само, т. 13.
- ¹²⁸ Там само, т. 49.
- ¹²⁹ Там само, т. 97, 98.
- ¹³⁰ *Полонська-Василенко Н.* Загублений рід (Старицьких-Черняхівських-Штенків) // Полонська Василенко Н. Спогади. – К., 2011. – С. 422–423.
- ¹³¹ Заява Старицької-Черняхівської Л. М. на ім'я наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії від 15. 09. 1940 року // ММС, КН-6141, РД-120, арк. 1.